

ועשו לי מקדש

[א]

בית המקדש

ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם: (שמות פרק כה, ח)

מטרת בית המקדש

כתב הרמב"ם (בית הבחירה א, א) מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות, וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה שנאמר "ועשו לי מקדש", וכבר נתפרש בתורה משכן שעשה משה רבינו, והיה לפי שעה שנאמר כי לא באתם עד עתה וגו'. מבואר בדבריו שמטרת ביהמ"ק הוא מקום עבודה.

אבל ברמב"ן (שמות פרק כה, ב) מבואר שהוא מקום השראת השכינה, וז"ל כאשר דבר השם עם ישראל פנים בפנים עשרת הדברות, וצוה אותם על ידי משה קצת מצות שהם כמו אבות למצותיה של תורה, כאשר הנהיגו רבותינו עם הגרים שבאים להתיהד, וישראל קבלו עליהם לעשות כל מה שיצו על ידו של משה, וכרת עמהם ברית על כל זה, מעתה הנה הם לו לעם והוא להם לאלקים כאשר התנה עמהם מתחלה ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה (לעיל יט, ה), ואמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שם ו), והנה הם קדושים ראויים שיהיה בהם מקדש להשרות שכינתו ביניהם.

ולכן צוה תחלה על דבר המשכן שיהיה לו בית בתוכם מקודש לשמו, ושם ידבר עם משה ויצוה את בני ישראל. והנה עקר החפץ במשכן הוא מקום מנוחת השכינה שהוא הארון, כמו שאמר (להלן כה כב) ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת, על כן הקדים הארון והכפרת בכאן כי הוא מוקדם במעלה, וסמך לארון השלחן והמנורה שהם כלים כמותו, ויורו על ענין המשכן שבעבורם נעשה. אבל משה הקדים בפרשת ויקהל את המשכן את אהלו ואת מכסהו (להלן לה יא), וכן עשה בצלאל (להלן לו א), לפי שהוא הראוי לקדם במעשה. הרמב"ן מאריך להראות השוויה בין השראת השכינה שהיה בהר סיני לזה שהיה במשכן.

[ב]

בית הכנסת

ואהי להם למקדש מעט בארצות אשר באו שם: (יחזקאל פרק יא, טז) אמר רבי יצחק אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל. (מגילה כט, א)

מצות עשיית ביהכ"נ

יש להסתפק אם אמנם דיני ביהכ"נ שייכים לדיני ביהמ"ק. ועי' בספר שדי חמד, (ח"א עמ' 126) שמביא שנחלקו האחרונים האם יש חיוב מן התורה לבנות ביהכ"נ. דעת הזכר דבר (אות ב) בשם החקרי לב דאינו אלא מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא. אבל דעת השנות ימין (ט, א) שמצות בנין ביהכ"נ נכלל במצות עשה של ועשו לי מקדש, והוי מצוה מן התורה.

נדר לביהכ"נ במחשבה

ועי"ש (בשנות ימין) שמוכיח כדבריו מדברי מהרי"ק (סימן קסא) שדן האם הנודר בלבו לביהכ"נ חייב לקיים נדרו. דהנה במסכת שבועות (כו, ב) איתא מוצא שפתיך תשמור ועשית אין לי אלא שהוציא בשפתיו, גמר בלבו מנין ת"ל (שמות לה) כל נדיב לב, ומקשה הגמ' דניגמר מינה, ומשני משום דהוו תרומה וקדשים שני כתובין הבאין כאחד, וכל שני כתובין הבאין כאחד אין מלמדין. ופי' רש"י דתרומה היינו תרומת המשכן דכתיב כל נדיב לב.

ואם כן כותב המהרי"ק דראוי לדמות נדבת בית הכנסת לנדבת מלאכת המשכן, שהרי בכל מקום דמו רבותינו ז"ל בית הכנסת לבית המקדש. הרי לן להדיא שבנין ביהכ"נ הוי כמו בנין ביהמ"ק, אבל יש להעיר דלכאורה אינו מוכח דהוי מן התורה, ד"ל דס"ל למהרי"ק שמשום שחז"ל סמכו עשיית ביהכ"נ על מצות בנין ביהמ"ק, ממילא גם נדבה במחשבה מחייב.

דברי הרמב"ן על מטרת ביהכ"נ

הרמב"ן (סוף פרשת בא) כתב שכוונת רוממות הקול בתפלות, וכוונות בתי כנסיות וזכות תפלת הרבים, זהו שיהיה לבני אדם מקום יתקבצו, ויודו לקל שבראם והמציאם, ויפרסמו זה ויאמרו לפני בריותך אנחנו.

גדר החיוב

מדברי הרמב"ם משמע שגדר החיוב לבנות ביהכ"נ הוא מהלכות שכנים, שכן כתב הרמב"ם (תפילה ונשיאת כפים יא, א) כל מקום שיש בו עשרה מישראל צריך להכין לו בית שיכנסו בו לתפלה בכל עת תפלה, ומקום זה נקרא בית הכנסת, וכופין בני העיר זה את זה לבנות להם ביהכ"נ ולקנות להם ספר תורה נביאים וכתובים. וכ"ה בהל' שכנים (ו, א) וז"ל כופין בני העיר זה את זה לעשות חומה דלתים ובריה לעיר, ולבנות להן בית הכנסת, ולקנות ס"ת ונביאים וכתובים כדי שיקרא בהן כל מי שירצה לקרות מן הצבור. משמע שגדר החיוב הוא כמו כל שאר הדברים שהם צרכי הציבור.

ועכ"פ מבואר ברמב"ם שאין כאן מצות עשה, שלגבי מצות בנין ביהמ"ק כתב הרמב"ם (בית הבחירה א, א) מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות. ואילו כאן לא כתב נוסח כזה.

ועי' בשו"ת דברי חיים (או"ח ח"א סי' ג) שמדייק מלשון הרמב"ם שלא הזכיר בשם "מצוה", אלא כתב ש"צריך להכין" בית וכו', משמע שאין כאן אלא הכשר למצות תפילה בציבור.

בנין ביהכ"נ בשבת ע"י גוי

בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' מב) דן האם מותר לבנות ביהכ"נ בשבת ע"י פועלים גוים, עי"ש דדן האם מצות בנין ביהכ"נ יכול לדחות איסור דרבנן של אמירה לנכרי.

קיום מצוה ע"י גוי

וקודם לכן צריכים לדון האם מקיים מצוה ע"י פועלים עכו"ם, שהרי קי"ל אין שליחות לעכו"ם. והיה אפשר לומר על פי דברי המחנ"א הידועים (שלוחין ושותפין סי' יא) שיכול לברך על מצות מעקה, אע"פ שנעשה ע"י פועל גוי, והטעם דיד פועל כיד בעה"ב.

והאבנ"ז כתב טעם אחר, דבנין בית הכנסת אינו המצוה מצד העושה, רק המצוה מתקיים ע"י זה שנבנה בית הכנסת, א"כ אין נ"מ אם עושה בעצמו או על ידי אחרים. ר"ל שיש שני סוגי מצוות, יש מצוה שהעיקר היא המעשה, ויש מצוה שהעיקר היא בתוצאה, א"כ בבנין ביהכ"נ בוודאי העיקר היא התוצאה, שיהיה לנו מקום לתפילה וכו'. ולכן חידש שג"כ מקיים המצוה על ידי פועלים גוים, כאילו עשה בעצמו.

מצות תשבתו

ועי"ש שמדמה את זה למצות תשבתו, שיכול לקיימו במה שמריצה לפני כלבו והכלב אוכלה מאליו, והטעם דהמצוה תלוי בזה שהחמץ מתבער מן העולם, וכיון שהוא זה שגרם שהחמץ יתבער, נחשב שהוא עושה המצוה.

ובזה מיישב קושיית הגרע"א על המג"א (תמח, א) שמביא דברי השל"ה הק' שמי שמצא חמץ בפסח שיכול להוציא החמץ ע"י עכו"ם, דאית עשה של תשבתו ודחי ל"ת דרבנן דאמירה לעכו"ם, אע"ג דגבי שופר לא שרי אמירה לעכו"ם, שאני התם דבעידנא דמיעקר לאו לא מקיים עשה, משא"כ כאן, והקשה הגרע"א דלכאורה אינו מקיים בזה עשה דתשבתו כיון דמבערו ע"י נכרי, ואין שליחות לנכרי, והוי כנעשה הביעור מעצמו דלא קיים עשה דתשבתו.

ולפמש"כ האבנ"ז מיושב, דשאני ביעור חמץ שהמצוה היא התוצאה, א"כ שפיר מקיימו ע"י העכו"ם.

אין שליח לדבר עבירה

ויש סמך לדבריו מדברי התוס' והריטב"א לענין שליח לדבר עבירה. דהנה אע"ג דקי"ל אין שליח לדב"ע, אבל לפי רב סמא (ב"מ י, ב) היכא שאין השליח בר חיובא, אמרינן יש שליח לדב"ע, ואמרינן בגמ' שלדבריו אם אמר לאשה אקפי לי קטן חייב המשלח. וכתבו בתוס' (שבועות ג, א) שלפי"ז ה"ה אם אמר לעכו"ם אקפי לי ישראל חייב המשלח. אבל בתוס' לב"מ (שם) כתבו שאם שילח את הבערה ביד חש"ו פטור משום דלאו בני שליחות נינהו.

ובריטב"א כתב דמיירי שלא אמר להחש"ו להדליק הגדיש, רק מסר לו האש, משמע שאם אמר לו להזיק היה חייב, אע"פ שאין החש"ו בר שליחות.

וכדברי התוס' בב"מ מבואר גם ברשב"א (ב"ק נא, א) לענין הא דמקשינן בור של שני שותפין היכא משכלת לן, אם ע"י שליח, אין שליח לדב"ע, והק' הרשב"א למה לא משני דמיירי ע"י גוי שאינו בר חיובא, ותל' שאין שליחות לגוי. א"כ צ"ע על תוס' (שבועות) והריטב"א, איך חייב המשלח, הא אין שליחות לעכו"ם.

ותירצו האחרונים (קובץ שמועות ב"מ שם, ועי"ה בנתי"מ סי' קפב, א) דבאיסור הקפת הראש העיקר היא התוצאה ולא המעשה, ולכן לא צריך בר שליחות.

אין עשה דוחה ל"ת ועשה

אלא דהעיר האבנ"ז שבנין בית הכנסת אינו אלא מצוה דרבנן, ושוב אינו דוחה עשה ולא תעשה דרבנן. ר"ל שכל איסור שבות דשבת ישנו משום עשה ול"ת דרבנן, כמו באיסור דאורייתא.

והוא סוגיא ערוכה בר"ה (לב, ב) דאיתא במתני' שופר של ראש השנה אין מעבירין עליו את התחום, ואין מפקחין עליו את הגל, ולא עולין באילן וכו', ומסביר הגמ' טעמא דמתני' דשופר עשה הוא, ויום טוב עשה ולא תעשה, ואין עשה דוחה את לא תעשה ועשה. וכבר כתב הר"ן (ט, ב) שחכמים עשו חזוק לדבריהם הכא כשל תורה, דכיון דלא דחי מלאכה דאורייתא אף שבות דדבריהם לא ידחה. מוסיף הר"ן דאפילו אם יו"ט הוי ל"ת גרידא, לא אתי מכשירי שופר ודחי לה, דהא בעידנא דקא מעקר לאו לא מקיים עשה.

ותי' האבנ"ז שהרי קי"ל שעשה דוחה ל"ת ועשה שאינו שוה בכל, והטעם משום שהוא איסור קל, א"כ י"ל שאמירה לנכרי דהוי שבות דלית ביה מעשה, הוי ג"כ קל, ושפיר נדחה מעשה דרבנן של בנין ביהכ"נ. וכאן נחשב גם בעידנא, משום שעצם בנין ביהכ"נ הוי מצוה, ואינו דומה לשופר שאין הקיום בלקיחתו אלא בתקיעתו.

עדיין יש להעיר שאיסור אמירה לנכרי עובר בשעת האמירה והמצוה אינה מתקיימת אלא בשעת הבנין.

וכתב שם בהגה"ה שאע"פ שמשמע מהמג"א (סי' רעו, ח) דבנין בית הכנסת לאו גופא דמצוה, רק צורך תפלה, ר"ל שכתב שם שאפילו לפי השיטות שאמירה לנכרי מותר לצורך מצוה, לא התירו אמירה לנכרי לבנות לו ביהכ"נ. [קצת תמוה שהאבנ"ז יחלוק על מג"א מפורש]. וכ' שיש קצת סמוכין לדבריו ממה שכתב הרמב"ן (מגילה כה, ב) דבית הכנסת הוי רק תשמיש מצוה. אך ברש"י על קהלת (ה, ט) כתב ש"מצוה מסויימת", היינו בית המקדש, בית הכנסת וספר תורה, משמע דבנין ביהכ"נ נמי הוא גופא מצוה, כמו בית המקדש וספר תורה, משום דנקרא מקדש מעט.

אבל בשו"ת מנחת אלעזר (ח"ד סי' לח) תמה עליו, דגם אם נאמר דנחשב בזה כמו שליחות, מ"מ המצוה נעשית ע"י שליחו, ולא הוא בעצמו, והישראל עובר הל"ת ועשה דרבנן, ובכה"ג לא שמענו שיאמרו עדל"ת.

ועוד בעיקר מש"כ דבנין ביהכ"נ הוי מצוה דרבנן אינו נכון, שהרי משמע מהמג"א (רעו, ח) דבנין ביהכ"נ לאו מצוה כלל בעצמותה, רק תשמישי מצוה, כמו שהעיר שם בהג"ה. ואע"פ שנסתייע מלשון רש"י בקהלת, אבל יש להוכיח מירושלמי (סוף פיאה) דכברי המג"א דבנין ביהכ"נ אינה מצוה גמורה, דאמרינן שר' חנינא ור' אושיעא הוון מטיילין באילן כנישתא דלוד, אמר ר' חמא בר חנינא לר' אושיעא כמה ממון שקעו אבותי כאן, א"ל כמה נפשות שקעו אבותיך כאן, לא הוין בני נשא דילעון באורייתא. ויותר מבואר בירושלמי (שקלים סוף פרק ה') דא"ר אבין אלין תרעייתא דסדרא רבתא (אלו הפתחים של ביהמ"ד גדול) וכו', אתא ר' מנא לגביה אמר חמי מה עבדית (ה' משבח עצמו ראה מה שעשית), א"ל וישכח ישראל עושהו ויבן היכלות, לא הוי בר נש דילעון באורייתא (טוב הוא ליתן לעניי תורה שעושיין מצות בכל עת, משיבנו בנינים והיכלות - הקרבן עדה). ואף שהיה בנין ביהמ"ד שקדושתו יותר מביהכ"נ.

ועיי' בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג סי' תרצ"ב) עדיף ליתן לחולים מליתן לביהכ"נ, ונשען על דברי הירושלמי אלו. וכן פסקינן בשו"ע (יו"ד רמט, טז), הגם דכ' שם דמשאר צדקה (היינו מי שאינו ת"ח או חולה) מצות ביהכ"נ עדיף, ובמהרי"ק (שורש קכ"ח הובא בב"י יו"ד סי' רמ"ט) הביא ד' הירושלמי בתוספת לשון, לית תמן בר נש למילף אורייתא, או חולים המוטלין באשפה, וקרא עליו וישכח ישראל את עושהו ויבן היכלות, מכאן אומר הר"ש שטוב ליתן צדקה לנערים ללמוד תורה, או לחולים עניים מליתן לבנין בית הכנסת. דאם נאמר כד' רש"י דכלל בנין ביהמ"מ וביהכ"נ בס"ת נאה, וכמו בס"ת נאה אם רוצה לפזר על יפיה הרבה מעות, בוודאי קלסין ליה, א"כ גם ביהכ"נ שהוציאו ממון על רוב הדרה וגדלה למה התרעמו כ"כ, ולא מצינו שהתרעמו על מי שהוציא הוצאות להידור מצוה, כגון ס"ת או אתרוג מובחר.

אמנם כבר הבאנו דברי השד"ח שיש אומרים שיש כאן מצוה דאורייתא, ולפחות מצוה דרבנן כעשיית המקדש.

עשיית ביהכ"נ ע"י גוים

ובעיקר מה שנקטו שאפשר לעשות ביהכ"נ ע"י נכרים אינו כ"כ פשוט, דהנה הב"י (כא, ג) מביא מה שכתוב בכלבו (סי' כב) שנהגו שלא לשכב בטלית שיש בו ציצית, גם נהגו שלא תכבסנו גויה, וכל זה כדי שלא יהיו מצות בזויות עליו. וכתב ע"ז הב"י שלא ראינו ולא שמענו מי שהקפיד בזה מעולם. אבל כתב בשיירי כנסת הגדולה שבזמנינו מקפידין על כיבוס הכותית, וגם לא נהגו לשכב בטלית שיש בו ציצית, הוץ מטלית קטן, והמהדרין נוהרין אפילו בטלית קטן.

וראיתי בספר בשבילי הפרשה, שעל פי זה כתב בשו"ת בית דוד (סי' ס"ד) שאין ראוי לבנות ביהכ"נ ע"י עכו"ם.

השוואות בין ביהכ"נ לביהמ"ק

הבאנו דברי מהרי"ק שמביא כמה מקורות בחז"ל שדימו את ביהמ"ק לביהכ"נ. (מגילה כט, א) ואהי להם למקדש מעט, אומר שמואל בר רב יצחק אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות. ועוד דתנן (מגילה כח, א) עוד אמר רבי יהודה בית הכנסת שחרב אין מספידין בתוכו, ואין מפשילין בתוכו חבלים, ואין פורשין לתוכו מצודות, ואין שוטחין על

גגו פירות, ואין עושין אותו קפנדריא, שנאמר (ויקרא כ"ו) **והשמותי את מקדשיכם**, קדושתן אף כשהן שוממין, עלו בו עשבים לא יתלוש מפני עגמת נפש. ומתוך זה כתב שם המרדכי דאסור לנתוץ דבר מבית הכנסת, כי היכי דתניא בספרי מנין לנותץ אבן מן ההיכל וכו' שהוא בלא תעשה.

ותניא בספרי מקדש מקדשיכם לרבות בתי כנסיות, ואמרינן נמי בפ"ק דשבת (יא, א) כל עיר שגגותיה גבוהין מבית הכנסת סופה חריבה, דכתיב לרומם בית אלהינו ולהעמיד חרבותיו. ואף על גב דהוא קרא דלרומם בית אלקינו כתיב בעזרא גבי בנין בית המקדש, **אלא שמע מינה דיש לדמות זה לזה**.

השתמשות בעליית ביהכ"נ

עוד הביא מהרי"ק מרבינו מאיר הובא במרדכי (יציאות השבת רמז ריח) שכתב שאינו יודע איסור גמור להשתמש בעליה שעל גבי ביהכ"נ, דאפילו גגין ועליות דעזרה לא נתקדשו. אבל כתב דיש ליזהר מלהשתמש שם תשמיש של גנאי, כגון לשכב שם, מדאמרינן פ"ק דשבת כל עיר שגגותיה גבוהין מבית הכנסת סופה ליחרב, ה"מ בבתיים אבל בקשקושי ואברורי לית לן בה משום דלא משתמשי על גבן. (היינו שיסוד האיסור שלא יהיו הגגות גבוהות מביהכ"נ, אינו אלא משום שמשתמש למעלה מביהכ"נ). אבל מסיק המרדכי ז"ל ושמה דומה לעליות היכל שנתקדשה, כדאמרינן בפ' צולין (דף פו), **דמקדש מעט שלנו יש לנהוג בו מקצת קדושה ומעין קדושת היכל**, הרי שרוצה לומר דאפילו למאן דאמר דעליות עזרה לא נתקדשו, מכל מקום ביהכ"נ שלנו חמורה יותר דיש לדמות לעליות היכל דנתקדשו.

עוד מקור יש לנו בחז"ל שיש דמיון מהותי בין ביהמ"ק לביהכ"נ, והוא בזוה"ק (נשא קבא, א) הובא בשדי חמד (שם), ז"ל כמה חביבין אינון ישראל קמי קודשא בריך הוא, דבכל אתר דאינון שריין קודשא בריך הוא אשתכח ביניהו, בגין דלא אעדי רחימותא דיליה מנהון, מה כתיב (שמות כה) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, ועשו לי מקדש סתם, **דכל בי כנישתא דעלמא מקדש אקרי**.

סיפור נורא של הט"ז

[לגבי עיקר האיסור להשתמש בעליית ביהכ"נ, עי' בשו"ע (או"ר קנא, יב) דיש ליזהר מלהשתמש בעליה שעל גבי ביהכ"נ תשמיש קבוע של גנאי, כגון לשכב שם. ושאר תשמישים יש להסתפק אם מותר להשתמש שם. וכ' הרמ"א דכל זה דוקא בביהכ"נ קבוע, שנבנה מתחלה לכך, אבל בית שיחדו לאחר שנבנה לביהכ"נ, מותר לשכב עליו.

וכתב על זה הט"ז (ס"ק ד) נראה דכ"ש אם בשעה שבנה ביהכ"נ בנה בית דירה למעלה ממנה דשרי, דהא לא הוקדש כלל למעלה. אבל תשמיש של בזיון מאוד נראה דבכל גונוי אסור, כגון עבו"ם או טינוף, דהא בסי' נ"ה אמרינן דאלו מפסיקין לענין צירוף לענות אמן, אף על גב דאין מחיצה של ברזל מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים, כ"ש כאן דדבר המאוס יפסיק את התפלה של ביהכ"נ לעלות למעלה לשמים, ע"כ אין לעשות כלל ביהכ"נ אם יש למעלה ממנו דבר מאוס. ומסיים הט"ז ז"ל **אני בילדותי הייתי דר בק"ק קראקא עם ב"ב בבית מדרשי שהיה למעלה מביהכ"נ, ונענשתי הרבה במיתת בני ותליתי בזה**].

מורא מקדש

יש עוד מקום שרואים דמיון בין ביהמ"ק לביהכ"נ, והוא ביראים (סימן תט ד"י שכד) בנוגע למצות מורא מקדש, ששיטת היראים הוא, שמצות מורא מקדש שייך גם בביהכ"נ מן התורה. ז"ל (שם) ויראת מאלקיך צוה בהכנס אדם **למקדש או בבית הכנסת או לבית המדרש**, שינהג בהם מורא וכיבוד, דכתיב בפרשת בהר סיני את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו, לא ממקדשי אתה ירא אלא ממי שהזהיר על המקדש, פירוש מן הקב"ה. ומצינו בית הכנסת ובית המדרש שנקראו מקדש, דתניא בת"כ והשימותי את מקדשיכם, מקדש מקדשי מקדשיכם, לרבות בתי כנסיות ובתי מדרשות. למדנו **כשאמרה תורה את מקדשי תיראו, שבתי כנסיות ובתי מדרשות בכלל**, והמורא מה הוא אינו מפורש במקרא ופירשו חכמים כל אחד לפי סברתו לפי חומר קדושתו, עי"ש שמאריך בדיני קדושת ביהכ"נ.

ועי' חיי אדם (ח"א כלל יז, ו) אחרי שהביא שיטת היראים כתב, ולכן אסור לדבר בהם דברים בטלים, ואין מחשבין בהם חשבונות אלא של מצוה, כגון קופה של צדקה וכדומה, ומכל שכן שאסור שם בשחוק וקלות ראש, ועליהם נאמר (ישעיה א, יב), מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי, ומראה בעצמו שאין לו חלק באלקי ישראל. ובזוהר מפליג מאד בענשם, רחמנא ליצילן, **וזה שאמר בזוהר כאילו אין לו אלוה**.

דברים בטלים בביהכ"נ

ועי' בשו"ת נבחר מכסף (או"ח סימן י) שמביא בשם ספר ראשית חכמה בשם הרוקח שהרגיל לדבר דברים של חול בביהכ"נ אפילו שלא בשעת התפילה יתענה ארבעים יום רצופים או מופלגים וילקה בהצנע לכת בכל יום, ומכאן ואילך ישב במורא גדול ויתפלל בכונה ולא ידבר עוד בביהכ"נ כלל. ואמרו בזה"ק מאן דמשתעי בבי כנשתא לית ליה חולקא באלהא דישראל, ועל זה ידו כל הדווים והוא רחום יכפר עון, מלך מוחל וסולח אם זכה להיות מבעלי תשובה ושב ורפה לו.

ועי' בשדי חמד (ח"א עמ' 123) שיש ראשונים שפירשו דברי הרוקח (שלוקה על דברים בטלים שדיבר בביהכ"נ) מטעם האיסור שיש לכהנים ליכנס לביהמ"ק ללא צורך, דהיינו "ביאה ריקנית", ואפילו בביהכ"נ יש איסור דאורייתא, ולכן מי שמדבר שיחת חולין נמצא שמה שנמצא בביהכ"נ הוא ללא שום צורך, ולכן לוקה מטעם ביאה ריקנית. (לולא דבריהם הייתי אומר שזה שלוקה אינו אלא מדרכי התשובה, ולא משום שחייב מלקות).

ועי"ש (בשו"ת הנ"ל) שכתב עוד שר"ח העיד על רבו ז"ל שלא היה מדבר כלל בביהכ"נ אפילו אחר זמן התפלה או קודם אפילו בדברי מוסר ויראת שמים, ולא היה משיב תשובה עד שיצא מביהכ"נ כדי שלא ימשך לדברי חול.

מכל הנ"ל מבואר שאפילו בביהכ"נ שייך איסורים הנוהגים בביהמ"ק, ולא עוד שהיו גם איסור דאורייתא. אבל אין זה דעת כל הראשונים כמו שיבואר להלן.

תשמישי מצוה

בפשטות מדברי הרמב"ן (מגילה כה, ב) והר"ן על הרי"ף (ח, א) מבואר שס"ל שקדושת ביהכ"נ אינו אלא מדרבנן. דהנה הרמב"ן דן שם לומר שמזה שלומדים במשנה שבית הכנסת לוקחין בדמיו תיבה, משמע שיש קדושה בבית הכנסת. וכדאמרינן בגמ' (כו, ב) אוגורה ומשכונה אסור, מאי טעמא בקדושתיה קיימי. ואמרינן נמי אמאי תיפקע קדושתה, א"כ הקשה הרמב"ן האיך נמכר והלא דבר הראוי לגופו במוקדשין אינו נפדה.

עוד הקשה הרמב"ן, כי מכרו שבעה טובי בני העיר במעמד אנשי העיר, היכי שרו דמיהו למשתא בהו שכרא והלא נתפסין בקדושתה. וכן הא דאמרינן במתנה אי לאו דהוה להו הנאה מיניה לא יהבי ליה מתנה והוויא להו כזביני, ואמאי תפקע זו והא ההיא הנאה כבר אכלה וליתא בעולם להחל עליה קדושה. ועוד שלא מצינו בגמ' שביהכ"נ נפקע מקדושתו על דרך פדיון וחלול, אלא במכירה ושינוי רשות.

מכח כל הנ"ל מחדש הרמב"ן דבית הכנסת **עשו אותו** כתשמישי מצוה, כלולב וסוכה, והן עצמן אע"פ שנזרקין לאחר זמן, בזמן מצוה יש בהן קדושה של כבוד, כדאמרינן התם (שבת כב, א) אסור להרצות מעות כנגד נר של חנוכה, והוינן בה וכי נר קדושה יש בו ומסקנא דאסור. והתם נמי אמרינן דנויי סוכה אסור להסתפק מהן כל שבעה, ואבא דכלהו דם כדאיתא בפרק במה מדליקין. לפיכך ביהכ"נ כל זמן שבני העיר רוצין בו ומצותן עליו נוהגין בו קדושה ואפילו בחרבנו, שהרי עדיין לא עבר זמן מצותו וראוי לשפץ אותו ולבנותו, אבל אם נמלכו למכרו כבר עבר זמן מצותו כסוכה לאחר שבעה ונפקעה קדושה דמצוה מיניה.

ואין ספק אומר הרמב"ן דמכירה זו האמורה בביהכ"נ בכל מקום אינה אלא בשיש להן ביהכ"נ אחרת, דאי לא הכי ודאי אסור כדאמרינן בב"ב (ג, ב) לא ליסתר איניש בי כנישתא עד דבני בי כנישתא אחריתי, הלכך מכירתו ודאי מותרת היא דהוה ליה כמפריש שבעה אתרוגים לז' ימים דיוצא בו ואוכלה (סוכה מו, ב) דהו"ל כתשמישי מצוה לאחר זמן.

הר"ן על הרי"ף (שם) מפקפק בדבריו, דאי משום בזווי מצוה, בדמים שקיבל עבור מכירת ביהכ"נ שלא היו של מצוה מעולם מאי בזוי מצוה איכא. עוד הק' קושיא עצומה, דאי משום בזווי מצוה בלחוד אתינן עלה למה צריכין להעלות הדמים לקדושה יותר גבוהה, די בזה שיקנה דבר שהוא באותו רמה של קדושה, דהא קי"ל (שבת כב, א) מדליקין מנר לנר.

לפיכך ס"ל להר"ן דביהכ"נ זכוותיה כיון שעיקרו עשוי לומר בו דבר שבקדושה, **הטילו בו חכמים קדושה מדבריהם**, ואפילו התנו עליו ז' טובי העיר במעמד אנשי העיר, אי אפשר שתפקע קדושתו בכדי, מפני כבוד הקדושה שיש בו. מיהו לאחר שהטילו קדושתו על הדמים, קדושת דמים קלישא מקדושת ביהכ"נ, לפי שדמים אלו לא עמדו מעולם לדבר שבקדושה. ועוד דהוויא לה קדושה שניה וקלישא מקדושה ראשונה. הלכך בין שמכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר או שלא במעמד אנשי העיר לעולם דמים נתפסים בקדושת בית הכנסת, אלא דשבעה טובי העיר לחודיהו לא מצי לאפקועיה ההיא קדושת דמים אע"ג דאיקלישא, אבל במעמד אנשי העיר יכולין להפקיע לקדושת ביהכ"נ להפקיע בכדי.

הר"ן כתב להדיא שקדושת ביהכ"נ אינו אלא מדרבנן, ועי' בשדי חמד (שם עמ' 124) שמסתפק בדעת הרמב"ן האם הוא סובר שקדושת ביהכ"נ הוי מה"ת, או אינו אלא מדרבנן.

נתיצה

נפסק בשו"ע (או"ח קנב) שאסור לסתור דבר מביהכ"נ, אלא אם כן עושה על מנת לבנות. ועי' בפרמ"ג (אשל אברהם ס"ק ו) שמסופק אם נותץ אבן מבית הכנסת או בית המדרש דרך נתיצה והשחתה, אם לוקה דומיא דמקדש, דלא תעשון כן לה' אלקיכם (דברים יב, ד) לאו דוקא מקדש, ונ"מ דמפסל לעדות, וצ"ע.

אבל עי' בספה"מ להרמב"ם (ל"ת סה) וז"ל והמצוה הס"ה היא שהזהירו מנתוץ ומאבד **בתי עבודת הקל יתעלה**, ומאבד ספרי הנבואה ומלמחוק השמות הנכבדים והדומה לזה. ולשון האזהרה שבאה בזה הענין הוא אמרו (ר"פ ראה) לא תעשון כן לה' אלקיכם ע"כ. מזה שכ' הרמב"ם בתי עבודת הקל, משמע להדיא שגם ביהכ"נ וביהמ"ד בכלל האיסור, ולא רק ביהמ"ק, א"כ צ"ע על הפרמ"ג שלא הביא דבריו.

בפשטות אם נאמר שיש איסור דאורייתא בנתיצת אבן מביהכ"נ, אז ע"כ נאמר שקדושת ביהכ"נ הוא מן התורה, וכן נקט השדי חמד שם. ולכן תמה על הפרמ"ג שסתר משנתו, דמדבריו כאן מבואר שיש צד שקדושת ביהכ"נ הוא מה"ת, ואילו בסו"י קנג (משב"ז אות א) כתב בדברי הר"ן שקדושת ביהכ"נ אינו אלא מדרבנן. ואולי י"ל שהיות ולשון הכתוב הוא לא תעשה כן לה' אלקיכם, י"ל שאע"פ שקדושת ביהכ"נ אינו אלא מדרבנן, אבל עדיין מקרי בית השם, א"כ שפיר עובר אלאו דלא תעשון.

האם יכולים לעכב מלבנות ביהכ"נ חדש

בשו"ת הריב"ש (סימן רנג) כתב שאם באו יחידים לעשות להם מדרש לתפלה, וקמו אנשים למנוע, וודאי משתקין אותו בנזיפה, שמעכבין את הרבים מלעשות מצוה, ואין עון גדול מזה. וכבר מנה הרמב"ם זה באותן כ"ד דברים שב"ד נזקקים לנדות העובר. ואיתא בירושלמי דמו"ק (פ"ג ה"א) מעכב רבים מלעשות מצוה, צריך נדוי. ואם נותנין טעם לדבריהם, מפני יישוב ביהכ"נ שלא תחרב, אז הקהל מעיינין בדבר, ועושין תקנה לקיים את שתיהן.

דבריו הובאו להלכה ברמ"א (חו"מ קסב, ז) וז"ל, ואם רוצים לבנות להם בית הכנסת אחר, או יחידים הבאים לבנות להם בית הכנסת, אין אחרים יכולין למחות בידם, והמוחה ראוי לנזיפה. אבל עי' במג"א (סימן קנד), שמדברי הרא"ם (ח"א סי' נ"ג) נראה שס"ל דאם ביהכ"נ מכילה אותם אסורים ליפרד, וכ"כ במשפטי שמואל (סי' מ"א).

ובספר פתחי תשובה (חו"מ קסב, ו) אחרי שהביא דברי המג"א, כתב לעיין בתשובת הרדב"ז (ח"ג סי' תע"ב) שמבואר שם דכל זה בזמן שכולם לב אחד, שאז קילוסן עולה יפה, אבל אם יש פירוד לבבות ביניהם ואי אפשר לקרבם, רק תמיד הם במחלוקת ומתקוטטין זה עם זה, יותר טוב הוא שיתפללו כל כת לעצמה, ולא שייך הכא לא חזקתו ולא חזקת אבותיו. ועי"ש שמביא הא דאמרינן (ברכות לא, א) שאין עומדין להתפלל לא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך מריבה, ולא מתוך כעס. (בגמ' שלנו לא כתוב ולא מתוך מריבה, אבל מצאתי שכן כתוב בכמה וכמה ראשונים, וכ"ה ברמב"ם תפילה ד, יח).

ותו גרסינן (עירובין סה, א) רבי חנינא בימא דרתח לא מצלי, (פי' ביום שכעס). תו גרסינן (שם) כל שאין דעתו מיושבת עליו אל יתפלל. למדת מכל הני שלא יתפלל אדם לא במקום שטורד מחשבתו, ולא בזמן שמבטל את כוונתו, ומעתה יחיד או הרבים שיש להם איבה או שנאה או כעס או מריבה עם הצבור, אין תפלתם רצויה, ואסור להם להתפלל שם, שמחשבתו טרודה ולא יוכל לכוין בתפלתם, וכ"ש אם מכעיסין אותו על פניו תמיד, וכ"ש אם הכעס הוא עם מנהיגי הקהל.

ומוסיף דאי לאו דמיסתפינא הוה אמינא, דיותר טוב לו להתפלל ביחיד מלהתפלל בחברת בני אדם שאין דעתו נוחה מהם.

במקום שלבו חפץ

עוד כתב דיש טעם אחר, דאין ראוי לאדם שיתפלל אלא במקום שלבו חפץ, כי היכי דאמרינן אין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ. וטעמו של דבר כי בהביט האדם אל מי שדעתו נוחה בו, נפשו מתעוררת אל הכוונה השלימה, ודעתו מתרחבת ולבו שמח, ונחה עליו אז רוח ה', כענין שאמרו בנבואה.

להתפלל במקום מיועד לפריצות

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סי' לא) נשאל בביהכ"נ שהצעירים שכרו מקום לימים נוראים, והמקום ששכרו היה מקום מיועד לפריצות, ופסק שאסור היה להם לעשות את זה, ומאריך להוכיח שאסור להתפלל במקום כזה.

עוד טעמים למה מותר לעשות ביהכ"נ חדש

ומוסיף דכיון שנתבאר שהיה אסור לחברה צעירי ישראל להתפלל במקום המתועב ששכרו, נמצא ממילא שגם טענת ביהמ"ד הגדול לעכבם בשביל גרמת הפסד ממון היא טענה, דהריב"ש לא אמר אלא כשיש מצוה דבונין ביהכ"נ שיהיה

בקדושת ביהכ"נ במקום קבוע לתפלה, ובזה סובר שאין יכולין לעכב, אף שמכיל את כולם שיהיה רוב עם, משום דעכ"פ יש מצוה בבנין עוד ביהכ"נ.

והטעם אולי משום דאפשר שיתוספו עוד אנשים שיבואו להתפלל על ידי שיהיה עוד ביהכ"נ, וגם אולי שייך גם בזה טעם קנאת סופרים. וגם אולי משום דכיון דרוצים בביהכ"נ אחר, הוא ברוב הפעמים ע"י קטטה וכדומה שאם יעכבו אפשר לבוא לידי קטטה ומחלוקת ביותר, שבזה יותר טוב ליפרד, כדאיתא ברדב"ז הובא בפ"ת (הנ"ל). או דסובר דבכל אופן הוא דבר מצוה לבנות עוד ביהכ"נ, שמוסיפין קדושה בזה שיתפללו בשני מקומות, ועדיף מבמקום אחד. עוד כתב דס"ל להרדב"ז דמעלת "ברוב עם" הוא רק להיחיד, שטוב לפניו להתפלל בביהכ"נ שיש בו רוב עם מבביהכ"נ שיש בו רק עשרה, אבל לציבור שרוצים להתפלל בעצמן בביהכ"נ קטן, אפשר שאין לפניהם עדיפות לילך לביהכ"נ הגדול בשביל רוב עם, דנגד זה הא יתפללו ויאמרו קדושה בשני מקומות.

אבל כשרוצים ליפרד ולהתפלל במקום מתועב ושנאו, שליכא מצוה, מודה גם הריב"ש שיכולין לעכב, גם מצד טענה שא"צ בכלל להפרד, וגם מצד טענת גרמת הפסד ממון. אבל אחר שכבר התפללו שם ליכא תביעת ממון דגרמא בעלמא הוא.

ובדעת הרא"ם שהביא המג"א שסובר דאם ביהכ"נ האחד מכילה אותם אסורים ליפרד, הוא רק מטעם שכיון שעד עתה מקיימים ברוב עם, אין למנוע מעלה זו בשביל מעלות האחרות שיהיה בשני בתי כנסיות, משום דסובר הרא"ם דאין לבטל אף מצוה קלה בשביל מצוה גדולה.

האם לחלק המנין בשביל שני אבלים

דנו האחרונים כשיש שני אבלים בביהכ"נ, האם כדאי לחלק המנין לשנים כדי שיהיה לכל אחד מן האבלים מנין לעצמו, או דילמא אינו כדאי לחלק המנין משום שמבטל בזה הענין של "ברוב עם הדרת מלך".

והנה בשו"ע (או"ח צ, ט) כתוב שישתדל אדם להתפלל בביהכ"נ עם הציבור. ומסביר המג"א (ס"ק טו) אף על פי שיכול להתפלל בביתו בל', מ"מ ברוב עם הדרת מלך.

ואכן בשו"ת אגרות משה (יו"ד ד, סא) כתב שאין לחלוק אלו שבאו להתפלל לשני מניינים, שמנין אחד יתפללו בביהכ"נ ומנין אחד יתפללו בחדר שני. ולא מיבעיא אם חדר השני אין שם ס"ת, שהוא גרוע, שהרי חזינן שאין נפילת אפים כשליכא ס"ת, כדאיתא ברמ"א (או"ח קלא, ב) דלכן מסתבר שאף התפילה עצמה עדיפא כשאיכא ס"ת. וכן אם חדר השני אין עליו קדושת ביהכ"נ - הרי ודאי עדיפא להתפלל במקום שאיכא קדושת ביהכ"נ, כדאיתא בברכות (ח, א). אלא אף כשיש גם שם קדושת ביהכ"נ, ודאי עדיף להתפלל ברוב עם (משנ"ב צ, כח).

ובשו"ת תשובות והנהגות (א, קכו) נשאל בדומה לענין ביהכ"נ שהיה שם שני חיובים, שרוצים להיות ש"ץ למוסף, (שהיה להם יארציית שבוע הבא), האם לחלק הציבור לשני מנינים ולהתפלל מנין אחד בחוץ. וכתב בהתחלה שברוב עם הדרת מלך גופא הוי מצוה וזכות לכל אחד, וכיון שתפלת מוסף למי שיש לו יאהרציית בתוך השבוע הוא רק מנהג לבד, ואין לזה שורש בש"ס ופוסקים, אין לנו לבטל דינא דגרמא דרוב עם, וגם שזוהו מצוה דרבים שבכך מועילה תפלתם של כל הצבור, ואין להם לפגום במעלת תפלתם משום שאחד רוצה לזכות גם בקדיש.

אבל אחרי שראה שבעל היאהרציית יש לו מזה צער, י"ל שמצוה להתחסד עם חבירו להשלים מה שחסר לו, וכאן הציבור שהולכים אצלו מתחסדים עמו, וזהו גופא מ"ע דחסד, א"כ אולי מותר לבטל מצות ברוב עם, דלא אלים כ"כ אפילו כמעלת זריזין, וכמבואר בר"ה (לב, ב), ובזכות החסד שעושים עמו תתקבל תפלתם כרוב עם.

אבל בסוף כתב שעומדים לקיים שתי מצות, והיינו להתפלל ברוב עם ומצוה להתפלל בביהכ"נ, וגורם למנין מיוחד להתפלל בלי רוב עם ולא בביהכ"נ, ואינו ראוי לעזוב ביהכ"נ בידים ולמנוע מב' מצוות אלו, ולכן מסיק שעדיף שאחד יתפלל שחרית והשני מוסף, דשחרית כמוסף, שהעיקר דמוסיף זכיות במה שעונים אחריו אמן, ובזה אחד ש"ץ לשחרית ואחד למוסף ויצאו בלי חשש ופקפוק.

גדר ברוב עם

בשו"ת בנין שלמה (ח"ב סי' יג) נשאל על שאלה הנ"ל, ודן שם באריכות בסוגיא דברוב עם הדרת מלך, ורצה לחדש דמצות ברוב עם אינו אלא על שני אופנים, או כשנעשה ע"י רבים יותר, כההיא דתנן ביומא שהיו משפייסים מי מעלה אברים מן הכבש למזבח וכו', ואמרינן בגמ' למה מחלקין זה לכהנים רבים, משום דברוב עם הדרת מלך. ועוד אופן שיהיה המצוה או הברכה אחד עושה וכולם שומעין, וכמו גבי אור, דאם כל אחד מברך לעצמו אף אם הכל יברכו ברגע אחד, מ"מ כיון שכל אחד מברך לעצמו ואינו נשמע לחבירו ליכא הדרת מלך.

וכעין זה כתב הש"ג (סוף ר"ה) בשם הרי"א דעיקר תפילה בציבור הוא מה שהש"ץ חוזר התפילה וכולם שומעין, אבל מה שמתפללין בלחש נחשב כתפילת יחיד ולא מיקרי בציבור, והלכך אין רשאי לומר קדושה, וגם אין תוקעין, רק כשהש"ץ חוזר התפילה. אבל אין נ"מ כלל בין אם שומעין מועטין או רבים. וגבי אור דסברי ב"ה דאחד מברך

לכולם, אין הכוונה דדוקא אחד מברך, אלא עיקר הכוונה דלא יברך כל אחד לעצמו, אבל אה"נ דמותר לחלק לחצי, כגון למשל אם היו כ' או ל' יכולין לחלק לשנים או לשלשה, ויהיה אחד מברך ועשרה שומעין, וכמו בברהמ"ז דששה נחלקין, דהא מ"מ הברכה נאמר ברוב אחד. ואדרבה אפשר דעדיף טפי שיהא נעשה הברכה ע"י שנים אנשים, והאידנא דכולם מברכין אין נפ"מ כלל אם נחלקין או לא, דס"ס כיהידיים דמי וליכא הדרת מלך.

הלכך לענין עיקר השאלה שנשאל אם מותר לחלק כשיש שני אבלים, מסיק דכיון שהאידנא כולם מתפללין, לא שייך כלל ברוב עם, ומה שבעת חזרת הש"ץ לא ישמעו רק מועטין זה לא איכפת לן, דמ"מ כיון דאחד מברך וכולם שומעין איכא ברוב עם הדרת מלך, דעיקר הקפידא דאחד מברך וכולם שומעין.

ועי' שם בהמשך שאם הרבה אנשים החחילו לעסוק במצוה אחת, ובאמצע המצוה רוצין איזה אנשים להסתלק מן המצוה, בכה"ג אסור להם להסתלק, אף דהמצוה יכולה להגמר ע"י אנשים שנשתיירו, משום דמבטלין למצוה דברוב עם הדרת מלך, אבל בלא התחילו במצוה מותרין להסתלק.

דולפי זה בנ"ד אם מותרין להתחלק ולהתפלל בשני מקומות, פשוט דכיון שעדיין לא התחילו להתפלל בודאי מותר. אלא שהוא מסופק אם כבר התחילו לומר פסוקי דזמרה, ועדיין לא אמרו ישתבח וברכו, אם מקרי התחלה או לא, דאפשר כיון דלפסוקי דזמרה לא צריך עשרה לא מיקרי התחלה. ומיהו מסתברא דאסור, דכיון דכבר התחילו לומר שירות ותשבחות לפני הקב"ה ברוב עם, בוודאי איסור גדול להתחלק דמעטין בזה כבוד שמים. וגרע טפי מעסוקין במצוה ומסתלקין, וכן דוד אמר בתהלים "במקהלים אברך את ה'", הרי דמצוה הוא לברך את ה' ברוב עם. אבל קודם שהתחילו לברך בוודאי לא מצינו איסור להתחלק.

אבל לכאורה דבריו נסתרים מהמ"א (הנ"ל) שהטעם שישתדל אדם להתפלל בביהכ"נ עם הציבור. אף על פי שיכול להתפלל בביתו ב', הוא משום "ברוב עם הדרת מלך".

זכות למת

ועי"ש בהגהה (שם) משו"ת מקור חיים (סי' ג) שג"כ דן בזה, ובהתחלה רצה לומר שאין לעשות כן משום שמפסיד ברוב עם, אבל אח"כ כתב שיש כאן משום גמ"ח שעושין עם המתים, וזה נקרא גמ"ח של אמת שאינו מצפה שגם הוא יגמול עמו. וכן הוא במסכת כלה במעשה בר"ע שפגע באחד שהיה טעון עצים, אמר מה לך בעבודה קשה כזאת, אמר לו מת אנכי, ובכל יום ויום נותנין אותי באש, אמר לו שמעת שיש לך תקנה, אמר לו שמעתי שהיו אומרים אילו היה לך בן שהיה אומר בציבור ברכו את ה' וכו', והלך ר"ע מעיר לעיר עד שמצא לו בן אינו מהול, וצוה למוהלו והושיבו לפניו ללמדו תורה ולא היה לומד, עד שישב ר"ע עליו בתענית מ' יום, ולמדו ברכה"מ וק"ש ותפילה והעמידו להתפלל ואמר ברכו את ה' המבורך, באותה שעה התירוהו מן הפורעניו, אלמא דגדול הוא הגמ"ח שעושין עם המתים במה שמצילין אותו מדינו של גיהנם, שר"ע טרח כ"כ, וגם לא ימלט שביטל מעט מת"ת כל ימי התענית, בכ"ז שקד לגמול חסד עם המת, לכן גם בנד"ד מותר לילך עם האבלים מביה"מ אף לחדר, כדי שהאבל יזכה את אביו המת באמירת ברכו וקדושה, אף שלא מקיים ברוב עם.